

EVERHARD KORTHALS ALTES EN BRAM
VANNIEUWENHUYZE

NEDERLAND OP ZIJN MOOIST DE ACHTTIENDE-EEUWSE REPUBLIEK IN KAART EN BEELD

Bussum (Thoth), 2022, 576 pp., ill. in kleur,
ISBN 9789068688504, € 99,50

In de periode van 1738 tot 1803 verschenen maar liefst 23 delen van de *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*. De serie werd opgezet en grotendeels tot stand gebracht door de in Utrecht geboren, maar vanaf jonge leeftijd in de hoofdstad gevestigde uitgever Isaak Tirion (1705-1765). Zijn eerste project als uitgever, de vertaling van de Britse wereldgeschiedenis *Modern History, or, the Present State of all Nations* van Thomas Salmon, plantte bij hem het zaadje voor een dergelijk werk over de Nederlanden. Het werd zijn levenswerk: een monument van teken-, graveer- en boekdrukkunst uit het Nederland van de achttiende eeuw en een rijke bron voor de historische topografie. Hoewel de boekenreeks ruim voorhanden is in Nederlandse bibliotheken en ook integraal online staat, besloten Everard Korthals Altes en Bram Vannieuwenhuyze het volledige prent- en kaartmateriaal afkomstig uit de *Tegenwoordige Staat* alsook het daaraan verbonden *Het Verheerlijkt Nederland* bij elkaar te brengen in het boek *Nederland op zijn mooist*. Een juiste beslissing, zoals ik hieronder zal toelichten.

De *Tegenwoordige Staat* valt binnen het genre van de chorografie ofwel de geïllustreerde land-, streek- en stadsbeschrijving. Aan iedere provincie is ten minste één deel gewijd, maar de meeste provincies komen voor in meerdere delen. De serie bevat in totaal 77 kaarten en 125 topografische prenten. De prenten vielen zo goed in de smaak dat Tirion met *Het Verheerlijkt Nederland* een tweede, afzonderlijke, uitgave op de markt bracht, die supplementair is aan de *Tegenwoor-*

dige Staat. Tussen 1745 en 1774 verschenen negen delen van *Het Verheerlijkt Nederland* met gezamenlijk zo'n 750 prenten uit zeven van de elf provincies. Ieder deel bevat voorin een lijst met voor iedere prent een verwijzing naar het deel en de pagina in de *Tegenwoordige Staat* waar de afbeelding bij hoort. Tirion overleed voordat beide werken waren voltooid, maar na zijn dood zette eerst zijn weduwe en vervolgens een consortium van uitgevers zijn werk voort. Met het verschijnen van het Overijsselse deel van de *Tegenwoordige Staat* in 1803 was de reeks voltooid.

De bundeling van al het beeldmateriaal van beide series in *Nederland op zijn mooist* resulteert in een kloeki topografische atlas, met niet minder dan 959 (!) kaarten en topografische prenten. De prenten zijn monochroom, kleurecht en min of meer op de oorspronkelijke grootte afgedrukt. Voor de (overzichts)kaarten, vaak op dubbele pagina's, zijn mooie, gekleurde exemplaren geselecteerd. De rustige vormgeving bewerkstelligt dat het beeldmateriaal optimaal tot zijn recht komt. De bijschriften zijn geschreven met veel kennis van zaken en dikwijls voorzien van citaten uit de *Tegenwoordige Staat*. In feite is deze opzet een omkering van de tekst-beeldrelatie van de *Tegenwoordige Staat*, waarin immers de tekst centraal staat en de prenten als illustratie dienen. In *Nederland op zijn mooist* is het visuele verhaal leidend en geeft de tekst daar toelichting op. Deze visuele insteek maakt het werk bij uitstek toegankelijk voor een breed publiek, dat een prachtige tijdsdoorsnede van Nederland in de

achttiende eeuw krijgt gepresenteerd, waarin bovendien voldoende herkenningpunten aanwezig zijn om ze te relateren aan het huidige (stads)landschap. Sommige plaatsen hebben slechts een of enkele afbeeldingen, maar bij andere zijn door de samenvoeging van het beeldmateriaal van de twee series mooie reeksen ontstaan. Het mooist is misschien die van de stad Nijmegen, waar een stapsgewijze schaalvergroting de lezer steeds verder mee de stad in neemt: van een kaart van het gewest Gelderland zakt de lezer af naar een kaart van het kwartier Nijmegen, naar de stadsplattegrond, om daarna van perspectief te veranderen door vanaf de noordelijke Waaloever uit te kijken over het stadspanorama, vervolgens verder in te zoomen op de stadspoorten, en ten slotte binnen de muren van de stad het Valkhof en de Belvédère uit meerdere gezichtspunten te bewonderen.

Het boek is niet alleen een aanwinst voor het brede publiek, maar ook voor kunsthistorici, architectuurhistorici, historisch-cartografen en historisch-geografen. In een buitengewoon vakkundig geschreven synthese over de totstandkoming van de boeken en het beeldmateriaal (deel I), verrijkt met systematische tabellen, kaarten en voorbeelden, wordt ingegaan op de rol van de uitgever en de betrokken kunstenaars, de kenmerken van de prenten en kaarten, de behandelde onderwerpen, de samenhang tussen tekst en beeld en de positie van de boekenreeksen in internationale context. We maken in dit deel kennis met de hoofdrolspelers, natuurlijk Isaak Tirion zelf en zijn belangrijkste auteur Jan Wagenaar, historicus en eerste stadschroniqueur van Amsterdam die, net als veel andere auteurs van de *Tegenwoordige Staat* en *Het Verheerlijkt Nederland*, verkeerde in het netwerk van (Amsterdamse) doopsgezinden. We lezen onder meer over het leven en de werkwijze van de drie tekenaars die nagenoeg alle tekeningen vervaardigden, te weten Cornelis Pronk en zijn twee leerlingen Abraham de Haen en Jan de Beijer. Tijdens tekenreizen in de lente- en zomermaanden maakten ze veel schetsen, die zij nadien in de ateliers uitwerkten tot de zogenaamde 'voortekeningen'. De twee vaste graveurs, Jan Caspar Philips en Hendrik Spilman, vervaardigden op basis van deze voortekeningen de etsen. Ook bij het laatste deel (deel III) hebben onderzoekers veel baat; een uitgebreide sectie met verwijzingen naar de vindplaatsen van de voorbereidende tekeningen voor en relevante literatuur over de platen in deel II.

De titel *Nederland op zijn mooist* verwijst naar de observatie dat de prenten steeds een vredig en vroespoeedig beeld tonen, wat min of meer in tegenspraak is met de stagnatie en zelfs het verval dat ons land in de achttiende eeuw ten deel viel. Het stond Tirion dan ook voor ogen, vernemen we van de auteurs, met deze publicatiereeks de lezer vaderlandsliefde bij te brengen. Het is daarom terecht dat de auteurs kanttekenin-

gen plaatsen bij de hoge betrouwbaarheid die in de regel aan de prenten wordt gehecht. Ook de representatie van onderwerpen speelt mee. Hoewel de flaptekst van het boek enthousiast meegaat in de achttiende-eeuwse hang naar encyclopedische volledigheid (*Nederland op zijn mooist* biedt [...] een bijna alomvattend beeld van Nederland'), gaan de auteurs gelukkig uitgebreid in op de onderwerpskeuzes die Tirion en zijn opvolgers maakten. Deze selectie vertelt immers iets over hoe de uitgever en de auteurs hun koperspubliek inschatten, wat zij als belangwekkend of mooi zagen en hoe zij bewust of onbewust de Republiek voor het voetlicht wilden brengen. We zien dat de *Tegenwoordige Staat* in opzet weliswaar een voor de Republiek unificerende grondgedachte lijkt te hebben, met voor iedere provincie een eigen deel, maar dat het tegelijkertijd in aantal delen per provincie (Holland had vijf delen, Drenthe één) en in aantal prenten per provincie, sterk overhelde naar het westen van het land. Interessant en verhelderend is ook de bespreking van onderwerpen van de prenten, zoals stadsversterkingen, marktpleinen, stadhuisen en kerken, maar de auteurs werpen ook nieuwe vragen op. Waarom werd er geen enkele doopsgezinde kerk opgenomen, waarom ontbreken belangrijke zeventiende-eeuwse koninklijke paleizen en waarom werd Amsterdam slechts met één afbeelding vertegenwoordigd? Het blijkt – mede doordat Tirions bedrijfsarchief verloren is gegaan – lastig deze en andere vragen te beantwoorden.

Dan de kaarten. In historisch-cartografische naslagwerken wordt Tirion, samen met andere bekende namen als Valk, Covens en Mortier en De Leth, stevast geschaard in de voorhoede van de cartografie van de achttiende eeuw. Het waren evenwel niet de hoogtijdagen van de Nederlandse cartografie; die moeten we een eeuw eerder plaatsen. Uitgaven in de achttiende eeuw, uitzonderingen daargelaten, grepen sterk terug op ouder materiaal, dat veelal in nauwelijks herziene vorm steeds opnieuw werd uitgegeven. Dat was bij Tirion, die zelf geen cartograaf was maar enkel uitgever van kaarten, niet anders. Wel kregen veel kaarten in de achttiende eeuw een nieuwe, op Franse leest geschoeide stijl, waarbij de zeventiende-eeuwse barokke decoraties plaatsmaakten voor een meer rationele, wetenschappelijke en sober aandoende vormgeving. De 77 kaarten die in de *Tegenwoordige Staat* zijn opgenomen, hebben in de regel Nederlandse namen, een orthogonaal perspectief, een vaste oriëntatie op het noorden en gelijkaardige noordpijlen en gradenaanduiding. Deze combinatie van kenmerken bracht de gezaghebbend historisch cartograaf Cornelis Koeman ertoe Tirions kaarten als 'uniform' te bestempelen. Door te wijzen op de uiteenlopende soorten bronnen, schaalniveaus en contexten van de kaarten die ten grondslag lagen aan Tirions kaarten, maken de auteurs echter overtuigend duidelijk dat achter de uni-

forme façade een wereld aan verscheidenheid schuilt.
gaat.

Zijn er dan nog minpunten te vinden? Welnu, het is jammer dat het er schijnbaar bij is ingeschoten de kaarten van een elementair kenmerk als de schaalaauiding te voorzien. De veelzijdigheid van het boek – een studie, platenboek en catalogus ineen – wringt op sommige punten. Voor de bovengemiddeld geïnteresseerde lezer van de inleiding is het hinderlijk om voor iedere verwijzing steeds (meer dan vijfhonderd pagina's) te moeten omslaan naar het laatste, derde deel: het was handzamer geweest om de verwijzingen dichter bij de tekst te plaatsen. De ontkoppeling van de platen van de verwijzingen naar vindplaatsen en litera-

tuur doet bovendien af aan de efficiëntie van het werk als catalogus. Tegelijkertijd moeten we deze makken beschouwen als de onvermijdbare compromissen die horen bij een dergelijke veelzijdige uitgave. Met de gehanteerde opzet zijn de auteurs er op elegante wijze in geslaagd van de veelheid een samenhangend geheel te maken. Kortom: *Nederland op zijn mooist* is een relevant, informatief en goed vormgegeven boek en wordt van harte aanbevolen voor zowel de onderzoeker als eenieder met interesse voor de Nederlandse geschiedenis en topografie.

REINOUT KLAARENBEEK

GERRIT VAN OOSTEROM

BOEREN OP DE BUITENPLAATS DE RELATIE TUSSEN LANDBOUW EN BUITENLEVEN IN HET AMSTELLANDS ARCADIË (1640-1840)

Gorredijk (Noordboek) 2022, 510 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789056158644, € 49,90

Dat een buitenplaats niet alleen bestaat uit een buitenhuis maar een ensemble is van huis, bijgebouwen zoals koets- en tuinmanshuizen, tuin en park, is een breed gedeelde opvatting. In *Boeren op de buitenplaats* pleit Gerrit van Oosterom ervoor om hier nog een ander 'onlosmakelijk' onderdeel aan toe te voegen: de buitenplaatsboerderij met landbouwgronden. Om dat te onderbouwen bevat dit proefschrift – in juni 2022 aan de Rijksuniversiteit Groningen verdedigd – in aanvulling op de tekst een schat aan historische afbeeldingen en informatieve kaarten en diagrammen van de auteur. Nog eens tien bijlagen ondersteunen het be-

toog, van lijsten met buitenplaatsen met bronnenoverzichten tot boedelinventarissen van pachtboerboeren.

Het onderzoeksgebied ligt langs de oevers van de veenrivieren Amstel, Angstel, Holendrecht, Waver, Winkel en Gein, om praktische redenen door Van Oosterom samengevat onder de benaming 'Amstelland'. Andere onderdelen van het historische hoogheerraadschap Amstelland zijn bewust niet meegenomen, zoals buitenplaatsen aan de landwegen en in de droogmakerijen (Watergraafmeer, Bijlmermeer). Het onderzoek beslaat de periode 1640-1840, met nadruk op de achttiende eeuw.